

TVORNICE IDENTITETA

IRENA KOLBAS

Etnografski muzej, Zagreb

“Tvornice radnicima!”

Europa, nekoć

“Tvornice Zagrepčanima!”

Zagreb, rujan, 1999.

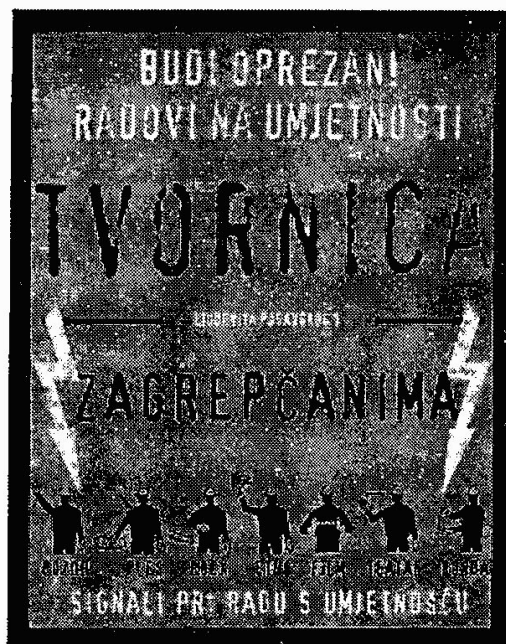
Prošli događaji... nemaju stvarno postojanje, ali preživljavaju jedino u ljudskom sjećanju. Prošlost je sve s čime se slažu zapisi i sjećanja. To je sve što je Partija odabrala da jest... ponovno stvoreno u bilo kojem obliku potrebnom u tom trenutku... ta nova verzija jest prošlost i nikakva drukčija prošlost nije mogla postojati. (Orwell, 1984.).

Jednom davno četiri slijepca naišla na nešto u prašumi. Jedan je rekao da je našao uže, drugi da je našao stablo, treći je rekao da je našao zid, četvrti da je našao zmiju. Oni su, naravno, naišli na slona (narodna).

Otkako se, s početka ove godine,* rodila zamisao da napišem ovaj rad, zamijetila sam koliko se nazivi “identitet” i “tvornica” često i sve više koriste u kulturnom, umjetničkom i kulturno-političkom kontekstu. U rujnu je, na primjer, u Zagrebu otvorena Tvornica (umjetnosti i kulture) kao scena za popularizaciju umjetnosti koja se odmiče od, postojećeg, blago rečeno, *mainstreama* zagrebačke i hrvatske kulture i umjetnosti (slika 1). Prije nekoliko godina osnovan je ATTACK (Autonomna tvornica kulture), u SAD-u postoji izdavač nosača zvuka *Factory records*. No to nije ništa

* Od 10. do 12. veljače 1999. u Namuru u Belgiji održana je Treća opća konferencija europske mreže etnografskih muzeja i muzeja društvene povijesti (NET). Tema je bila *Mogućnosti etnografskih muzeja i muzeja društvene povijesti u novome mileniju*. Konferencija je potakla brojna pitanja o stanju, svrsi i budućnosti muzeologije, osobito one što se tiče etnografije i povijesti. Tamo su počela moja razmišljanja o oblikovanju identiteta muzejima i sl. ustanovama.

Slika 1

Slika 2

novi: još šezdesetih godina Andy Warhol je imao svoju *Factory* (slika 2), a Hollywood je čak četrdesetak godina prije Warhola bio "tvornica snova". Pojam tvornice, znači, nije ništa novo u umjetničkom i kulturnom kontekstu. Ali zašto tvornice identiteta?

Arhivi, knjižnice i muzeji naveliko se bave identitetom određenih kultura, u prvome redu svojim matičnim kulturama. Muzeji svojom djelatnošću, koja obuhvaća nabavu, izložbe i prezentaciju, oblikuju ili proizvode jednu kontroliranu stvarnost. U tom ih smislu možemo nazvati tvornicama identiteta. Muzeji su u stalnoj opasnosti od pogrešnog interpretiranja, zloupotrebe i kloniranja prošlosti. Mnogi

muzeji svojim fondom i muzejskom politikom nužno daju samo jednu sliku stvarnosti, koja je često idealizirana, pokazuje samo "lijepu" dijelove neke kulture ili povijesti. Uvijek postoji više priča, pripovijesti ili povijesti, a izložba priča tek jednu od njih. Tu se radi o situaciji koju Šola naziva drugim muzejski valom (Šola, 1983:214) i koja je karakteristična nakon industrijske

revolucije, nakon što se profilirao pojam nacije kao gospodarske, političke ali i emocionalne kategorije (Kaschuba, 1998.). Muzeji nastoje predstaviti ne istinu, već najprivlačniju istinu. To je slika muzeja iz 18. stoljeća, ali su mnogi muzeji, usprkos vremenskom odmaku i novim postavima, zadržali taj anakroni pristup. To je osobito karakteristično za etnografske muzeje: prikazane su samo najljepše, reprezentativne, a ne reprezentirajuće (Šola, 1983:215) nošnje i lijepa strana života (slika 3).

Rijetko se prikazuje odjeća staraca i debelih ljudi, radna odjeća, odjeća siromašnih... Takav je pristup izrazit kada se radi o "svojim" kulturama, ali će se, nasuprot tome, "oni drugi" prikazati objektivnije, bez predrasuda i bojazni "što će neko reći" na takvu prezentaciju. Također nije neobično da su glavni posjetitelji muzeja "bijelci" (slika 4) jer muzeji su rađeni mahom prema svijetu bijelaca. Ovdje se ponajprije misli na europski i američki svijet, što znači da su "obojeni" oni koji ne zalaze u muzeje. S Azijatima je priča nešto drukčija, oni u europskim muzejima vide svojevrsnu "egzotiku" i rado je kao takvu posjećuju. Muzeji, uostalom, i jesu izum Starog svijeta, Zapada.

Na konferenciji etnografskih muzeja i muzeja društvene povijesti u Namuru, održanoj u veljači 1999. godine, norveški je muzealac Bjørnar Olsen

Slika 3

radna odjeća, odjeća siromašnih... Takav je pristup izrazit kada se radi o "svojim" kulturama, ali će se, nasuprot tome, "oni drugi" prikazati objektivnije, bez predrasuda i bojazni "što će neko reći" na takvu prezentaciju. Također nije neobično da su glavni posjetitelji muzeja "bijelci" (slika 4) jer muzeji su rađeni mahom prema svijetu bijelaca. Ovdje se ponajprije misli na

Slika 4

dao sjajnu kritiku muzeološke prezentacije skandinavskih Laponaca ili Lapa: oni su prikazani kao primitivan narod, kao anakroni ostatak prošlosti. Nitko neupućen iz tih postava neće saznati da su Laponci sastavni dio suvremenog društva Finske i sjeverne Skandinavije. Isti komunikacijski gaf možemo očekivati na izložbama bilo gdje drugdje, pa i kod nas kod nedovoljno obrazovanih i upućenih posjetitelja, kojih nije malo. Za Indijance, nasuprot Lapima, ipak mnogi znamo da nisu divljaci kojima je domet skalpiranje, znamo i što smo im napravili i gdje su danas i prostorno i situacijski, usprkos njihovoj prezentaciji u muzejima.

Etnografski se muzeji mogu definirati kao muzeji identiteta i to nacionalnih, regionalnih, lokalnih i osobnih (Keršić, 1998:375). Uz etnografske, u muzeje identiteta svakako pripadaju i zavičajni muzeji, gradski muzeji, ali i nacionalni. Kad se danas govori o europskom državljanstvu ili svjetskom civilnom društvu, pojam nacionalnog identiteta zvuči kao anakronizam, ali ipak se ne smije zanemariti da su kultura i jezik snažno društveno vezivo (Keršić, 1998:375).

Brojne etnografske, i ne samo etnografske, izložbe okamenjene su slike idealnih povijesnih situacija. U pravilu se pokazuju reprezentativne visoke kulture, subkluturne se pojave ignoriraju, premda bi upravo prezentacija subkulturnih skupina mogla dovesti mnoge mlade u muzej. Victoria and Alberta Museum je 1994. postavio izložbu o subkulturnim grupama i tom je izložbom uspjela znatno proširiti krug posjetitelja, osobito, što je važno, mladih (Kavanagh, 1996:143).

Nisu samo etnografski muzeji tvornice identiteta. Svi muzeji koji "skrbe" o povijesti, kulturi i umjetnosti oblikuju identitet zajednice, u prvome redu one u kojoj se nalaze. Takvi muzeji, također, većinom nude posjetitelju uglavnom reprezentativne predmete baštine. Ili možda "ružni" predmeti ili predmeti koji "ružno" govore o vlastitoj kulturi i nisu kulturna baština? Pa čak i u tehničkim muzejima rijetko se mogu vidjeti loše strane tehničkog napretka poput automobila razlupanih u nesrećama. Pokušaj Smithsoniana da 1995. postavi izložbu *Enola Gay* o bombardiranju Japana naišao je na žestoko protivljenje u SAD-u, osobito, naravno, ratnih veterana.

GOVOR PREDMETA I KONTEKST

Što nam govore muzejski predmeti? Što govore ljudi? To što ljudi govore ovisi ponajprije o kontekstu, što nam jako dobro potvrđuje pragmalingvistika. Ljudski govor ne postoji izvan konteksta. Kako je onda moguće objašnjavati govor predmeta u muzeju koji je nužno izvan svoga povijesnog, prirodnog ili bilo kojega drugog stvarnog konteksta? Nemoguće je preseliti posjetitelja u stvarni kontekst predmeta velikim dijelom i zato jer posjetitelj nema odgovarajući *background* ili prethodno znanje o stvarima, okolnostima i situaciji stvarnog konteksta predmeta. Slično je kad nekome date izvorni tekst iz neke prostorno ili vremenski udaljene kulture, ali mu date samo popis riječi iz teksta. Taj netko će vrlo teško razumjeti o čemu se radi jer mu

nedostaje vezivo, rečenične veze, sintaksa. Izlošci na izložbi često su poput riječi koje nisu povezane jedna s drugom ili su pogrešno povezane.

Osim toga, muzejski su predmeti nijemi, pa premda se po nekim stvarima čini da mogu govoriti, oni nam, možda, često lažu (Kavanagh, 1996:5). Muzej predmete predstavlja primarno kao predmete umjetnosti, iako im to često nije bitna odrednica. Posjetitelji predmete promatraju ponajprije kao umjetničke predmete iako ih često treba promatrati kao predmete kulture. Niti jedan predmet kada je stvaran, nije mišljen da bude muzejski predmet. Predmet *in situ* nije i ne može biti isto što i isti predmet u muzeju. Određena kultura ima svoje ideje, vrijednosti i funkcije, izložba koja se bavi tom kulturom ima druge ideje, vrijednosti i funkcije.

Čini se na prvi pogled da nam knjižna građa više govori jer lakše prepoznamo govor pisma nego nijemi govor muzejskog predmeta. Slično je, naravno, i s arhivskim gradivom. Međutim, i ovdje nam nedostaje kontekst. Zato je moguće proizvoditi identitet s cjelokupnom baštinom. Svaki je predmet potencijalno muzejski predmet i to ovisi o kontekstu. Muzeji su oblici potvrđivanja stvarnosti. Rekontekstualizacija je nužno djelomična jer je nemoguće prenijeti sav kontekst.

Kavanagh kaže da ne postoji nešto kao neutralna povijest. Sva djela pravljenja povijesti u muzeju su po prirodi politička (Kavanagh, 1996:XII). Izložbe pričaju priču i ne komuniciraju poruku koja bi davala stvarnu sliku.

Stipčević se u svojoj *Povijesti knjige* pita: jesu li zbirke glinenih pločica Srednjeg istoka knjižne ili arhivske zbirke? Jesu li to knjižnice ili arhivi? Zbog bogata administrativnog sadržaja, te su pločice nedvojbeno relevantne za arhivski fond. Zbog brojnih literarnih, rječničkih i stručnih sadržaja, te su pločice knjižni fond (Stipčević, 1985:23). Možemo dodati da su te pločice zbog svoje starine i kulturnopovijesne važnosti muzejska zbirka. Taj primjer pokazuje da nije baš uvijek sasvim jasno da li se radi o knjižnici, arhivu ili muzeju. Naš je zakonodavac to lakonski riješio u članku 4. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima, koji kaže "u slučaju sumnje je li neko gradivo arhivsko, muzejsko ili knjižnično odlučuje ministar kulture" (Narodne novine, 1997:3410). Velikim dijelom do nedoumica dolazi upravo zato što sve tri ustanove sakupljaju predmete kulturne baštine. Poput muzeja, knjižnice i arhivi nastoje obraditi i predstaviti sve ili gotovo sve, po najprije u vezi sa svojom kulturom.

Samo na prvi pogled knjižnice i arhivi su manje vidljive tvornice identiteta. Još su ratnici starog vijeka znali da je knjižnica simbol identiteta naroda ili kulture ili, kako kaže Stipčević: "simbol narodnog pamćenja kao i naroda samog, ili pak simbol jedne vjere, ideologije ili pak jednog društvenog sustava" (Stipčević, 1994:123). Stoga je uništavanje knjiga i knjižnica bilo i ostalo jedan od osnovnih oblika uništavanja identiteta određene kulture. Nekoć su se knjige i knjižnice spaljivale, danas se uz spaljivanje koriste i drugi, profinjeniji načini koje je omogućio tehnički napredak. Jedna od najvećih knjižnica staroga svijeta, Aleksandrijska knjižnica,

spaljenja je kao simbol grčko-rimske kulture i poganske učenosti, kao "smetnja razvitku novoga kršćanskoga svijeta" (ibid, 124). U ovom stoljeću primjer su brojna spaljivanja koja su proveli nacisti, a poslije i gorljivi (!) pristaše drugih ideologija (slika 5). Roman Raya Bradburya *Fahrenheit 451*, prema kojem je François Truffaut snimio sjajan film, spada u kategoriju znanstveno-fantastične literature, premda bi ga se prije moglo svrstati u povijesnu ili čak dokumentarnu literaturu. Ideja o vatrogascima koji spaljuju knjige jer "one nemaju što reći", kao što kaže tekst, a to znači zapravo da "knjige ne smiju ništa reći", nije nikad bila daleka od stvarnosti. Onemogućavanje u radu i devastacija brojnih knjižnica u nedavnim ratovima na ovim prostorima, suvremen su primjer uništavanja identiteta naroda.

Slika 5

Obradom, odabirom elemenata zapisa za pojedine publikacije, knjižnice provode selekciju koja uključuje relevantne podatke za identitet ustanove i ono što ona predstavlja u društvu. Tu je važno pitanje nabavne politike koja oblikuje ono što će biti dostupno korisnicima, te postojanje "crnih rupa", to jest, primjerice, svojedobnih spremišta za "nepoćudnu" građu koja je za korisnike bila nepostojeća, ili suvremenijih situacija otpisa nepoćudne građe u knjižnicama. Pod nepoćudnom građom smatra se ponajprije politička, a onda i erotska literatura, no ni druga građa nije zaštićena od cenzure. Osnivanje arhivskih, lokalnih i nacionalnih zbirki također oblikuje identitet knjižnice pa tako i identitet korisnika.

Na web-stranici Nacionalne i sveučilišne knjižnice kaže se: "Nacionalna i sveučilišna knjižnica je stožerna ustanova kulture hrvatskog naroda... a ...ni jedna kultura ne nastaje niti se razvija sama od sebe. Knjižnica također stoljećima prikuplja i čuva... najznačajnija djela... koja su oblikovala svjetsku civilizaciju i kulturu." Dakle, jasno se govori o oblikovanju kulture.

Naši muzeji nemaju matični muzej poput nacionalne knjižnice, ali zato arhivi imaju Hrvatski državni arhiv koji u opisu na web-stranici ima opis sličan onom Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

U Zakonu o knjižnicama, članak 15., koji se odnosi na Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu, stoji, između ostalog: (knjižnica) "izrađuje i organizira hrvatsku nacionalnu zbirku knjižnične građe... obavlja djelatnost nacionalnog bibliografskog ureda... daje mišljenje o knjižničnoj građi koja ima svojstvo kulturnog dobra, te provodi i potiče mjere zaštite takve građe, promiče hrvatsku knjigu... obavlja... promotivnu djelatnost" (Narodne novine, 1997: 3405).

Što je institucija obveznog primjerka nego očuvanje i proizvodnja identiteta zajednice? Obvezni je primjerak jedan od oblika pristizanja građe u knjižnicu. To je, u ovim krajevima, stotinjak godina stara institucija koja je postojala i na razini bivših Jugoslavija. Ta institucija obvezuje

tiskare na besplatnu, i o svom trošku, dostavu tiskanog materijala. Nakladnici su obvezni još po jedan primjerak dostaviti matičnoj knjižnici na svom području "radi stvaranja zavičajne zbirke". Tako su nacionalne i narodne knjižnice već u zakonu svojevrsni muzeji knjiga. Tim se zakonom postiže i svojevrsna kontrola nad prezentacijom kulture.

U zakonu o arhivskom gradivu i arhivima već definicija arhivskog gradiva kaže da su to zapisi ili dokumenti od trajnog značenja za kulturu (Narodne novine, 1999:3410).

OBLIKOVANJE POSJETITELJA I KORISNIKA

Valja imati na umu da je potreba jednog posjetitelja u muzeju osjetno drukčija od potrebe korisnika knjižnica i arhiva. Posjetitelj dolazi u muzej ponajprije zbog svojih kulturoloških potreba: ili je naučen posjećivati muzeje ili ga zanima neka konkretna izložba. Bez obzira na to koji je razlog posjeta muzeju, posjetitelj je izložen interpretaciji koju mu nudi određeni postav. Naravno da je obrazovanje posjetitelja silno važno u njegovu prihvaćanju interpretacije i postava. Važno je i njegovo prethodno iskustvo, svjetonazor, stavovi, vjerovanja, konkretne životne okolnosti, temperament... Ne valja zanemariti znatan broj posjetitelja koji svojim dolascima u muzej dokazuju svoj društveni status. O odgojnom i ideološkom formiranju djeteta kao posjetitelja izložbi i njegovu viđenju ponuđenog svijeta, bilo bi potrebno puno više reći, no to nije namjera ovog rada.

U knjižnicu i arhiv korisnici dolaze, u pravilu, zato što moraju ili žele nešto pročitati. To što moraju pročitati vezano je, najčešće, uz točno određenu temu. Takvim je zahtjevom korisnika mogućnost manipulacije mnogo manja, premda ni ovdje ne valja previdjeti mogućnost nedavanja na upotrebu pojedine građe ili usmjeravanja na određenu, drugu građu.

I o knjižnicama i o arhivima, a osobito o muzejima, može se govoriti kao o tvornicama identiteta jer svaka od njih, gledana u cjelini, nužno nudi jedno, šire ili uže predstavljanje svijeta.

Naziv tvornica identiteta ne mora imati i nema nužno negativno značenje. Naravno da je pitanje opće kulture poznavanje svoje kulture i unutar toga svjesnost o svom identitetu. Ali je jasno i to da su ustanove koje se bave baštinom idealne, pa i pozvane za oblikovanje ili preoblikovanje identiteta. Pod identitetom mislim na sve razine identiteta, od osobnog do kolektivnog, ali se u muzejima primarno radi na oblikovanju kolektivnog identiteta. Definicija pojma identitet u Anićevu Rječniku hrvatskog jezika ne uključuje ništa u smislu kolektivnog, ali sam pojam identiteta upućuje na istost, što ovdje znači kolektivnu istost.

Pri djelovanju muzeja, knjižnica kao muzeja knjiga i arhiva kao muzeja dokumenata, treba imati na umu njihovu komunikacijsku ulogu koja je samo na prvi pogled jednosmjerna. Prema

Maroeviću: "Izložbom se mnogoznačne poruke koje prenose predmeti kulturne baštine priopćuju posjetiteljima kao korisnicima i oni u tom procesu postaju dionicima onih vrijednosti, značenja i spoznaja kojih su svjedoci raznovrsni predmeti ili njihove cjeline izdvojene u muzeološki kontekst." Peter van Mensch smatra izložbu muzeološkim artefaktom i, analogno tome, kaže da se ona može analizirati u terminima konceptualnog, strukturalnog i funkcionalnog identiteta... "Izložba je rezultat procesa selekcije i manipulacije informacijama, gdje posjetitelj prihvaća sudove i interpretacije kojima muzej kao medij određuje značenje" (Maroević, 1993: 199). Ovdje valja dodati da posjetitelj ne prihvaća nužno muzejsku ili muzeološku interpretaciju, što ovisi o njegovim već spominjanim stavovima i obrazovanju.

Prema Maroeviću svaka je izložba dio muzejske politike i prati promjene u vremenu i društvu. U tom smislu izložba prati trenutno prihvatljivu i poželjnu sliku neke zajednice prema kojoj proizvodi identitet te iste zajednice.

Na kraju želim spomenuti dva primjera: prvi je primjer minimalne intervencije u identitet, a radi se o Museonu u Den Haagu. Postav tog muzeja nudi multidisciplinarnu sliku svijeta u kojoj su zastupljeni gotovo svi oblici ljudskog djelovanja kao i svijeta koji nas okružuje. Postav daje sliku kaosa u kojem živimo. Mislim da je taj postav pravi primjer muzeja suvremenog svijeta koji komunicira s korisnikom i koji daje reprezentirajući, a ne reprezentativni materijal (Šola, 1983:215), premda ni taj muzej ne pokazuje ružnu stranu svijeta. Takav je postav najbliži neideologiziranoj rekonstrukciji stvarnosti, ako sintagma rekonstrukcija stvarnosti uopće ima suvislo značenje.

Kao drugi primjer spomenula bih odličnu izložbu "Zbrda zdola", održanu u muzeju Mimara u svibnju ove godine. Izložba je kroz svoj labirintski postav predočila upravo one predmete koji imaju teškoća s identitetom u zagrebačkim muzejima.

LITERATURA

- Kaschuba, Wolfgang. Nation und Emotion: Europäische Befindlichkeiten. // *Ethnologia Europea* 28,2(1998), 101-109.
- Making histories in museums / ed. by Gaynor Kavanagh. Leicester University Press, 1996.
- Exhibiting cultures: the poetics and politics of museum display / eds. Ivan Karp, Steven D. Lavine. Washington, DC: Smithsonian Institution Press, 1991.
- Hrvatski državni arhiv. <http://zagreb.arhiv.hr>.
- Keršić, Irena. Stalne postavitev v evropskih etnografskih muzejih na pragu novega tisočletja. // *Etnolog* 8=59(1998), 375-377.
- Maroević, Ivo. Uvod u muzeologiju. Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993.
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica. <http://www.nsk.hr>.
- Simboli identiteta / ur. Dunja Rihtman-Auguštin. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, 1991.
- Stipčević, Aleksandar. O savršenom cenzoru. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1994.
- Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1985.
- Stransky, Zbynek. Interdisciplinarnost u muzejskoj djelatnosti. // *Informatologia Yugoslavica* 15,3-4(1983), 201-210.

- Šola, Tomislav. Prema suvremenoj koncepciji muzeologije. // *Informatologia Yugoslavica* 15,3-4(1983), 211-225.
- Šola, Tomislav. Muzeološki prilog teorijskim osnovama informacijskih znanosti. // *Informacijske znanosti i znanje*. Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1990. Str. 147-153.
- Šola, Tomislav. Od publike do korisnika. // *Informatica museologica* 1-4(1997), 18-21.
- Zakon o arhivima. // *Narodne novine* 105(1997), 3410-3415.
- Zakon o knjižnicama. // *Narodne novine* 105(1997), 3403-3409.
- Žagar, Janja. Podobe neke kulture ali predmeti o ljudih: idejni osnutek razstavne zgodbe. // *Etnolog* 6=57(1996), 59-70.